

Kádár Erzsébet

A kegyetlenség íróője

Kádár Erzsébet élete

Kádár Erzsébet biztos írói tudással mutat be női sorsokat, írásai között nem kevés akad, melyet saját tapasztalatai ihlettek, éppen ezért nem elhanyagolható életének eseményeit is figyelembe venni a novellák kapcsán.¹ Témái azonban túlmutatnak az életrajziságon. Hiszen saját világán kívül ott van bennük az anyai generáció és a szegénységbe süllyedő pusztuló dzsentri képe is. Kollektív egésznek mutat be. Asszonyokat, kik tehetetlenek a rájuk zúduló kegyetlenséggel szemben, fájdalmas sorsú főhősök.

Kádár erdélyi születésű, a történelmi nevet viselő Csernovics család leszármazottja.² A történelmi múlt hatalmasra tágítja a megírandó teret, Erzsébetet is foglalkoztatta ez a téma. Híres hazafiak, pátriárkák és megannyi nem átlagos személy jellemezte a szerb eredetű nemesi családot, mely a tekintély és presztízs mellett nagy terhet is jelentett, így írói karrierjének beindulása után Csernovics Erzsébetből Kádár Erzsébet lett. Írói álnevét édesanyja nemesi előneve, kádári Duka Olga után vette fel.

„Jólétben éltünk, talán többre is telt, mintha a sajátunkból gazdálkodtunk volna...”,³ Gyermekkorra gondtalan, mint a jól nevelt úrikisasszonyok esetében, habos-babos rózsaszín látszatvilág; némiképp beárnyékolta ezt apjuk erőszakossága, majd később a szerelem, mely tapasztalatlanul, felkészületlenül érte az ártatlan leányregényeken felnőtt, problémákkal alig szembesült 18 esztendőes Erzsébetet.⁴ Gyűlvészi Dadányi György gróffal kötött házasságát a család is támogatta, hiszen távoli rokonok a férfival, valamint Dadányinak többezer holdas birtoka volt, valamint világhírneve.⁵

¹SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 390.

²Uo.

³KÁDÁR Erzsébet vallomása „A diófa” című novellájához. In= *Új magyar dekameron. I.* Szerk. ILLYÉS Gyula 1942, 70. idézi = SZILÁGYI i. m.392.

⁴SZILÁGYI i. m 392.

⁵VAJDA Miklós VAJDA Miklós, „Háttér egy íróő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])”, *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1336.

Dadányi a háborúban huszártiszt volt, fogságba esése után haditudósítóként működött, Bíró Lajos, regényében, amelyből filmadaptáció is készült *Hotel Imperial* címmel, róla mintázta Almássy főhadnagy alakját.

„[...] nem vagyok férjnek való”⁶ - látta be később maga is. Rá kellett jönniük házasságuk hibának bizonyult. Dadányi pont annyira nem férjnek való, mint a lány anyának. Természetük sem illett össze, egymás szöges ellentétei. Miközben államhatárok módosultak és egzisztenciák omlottak össze⁷, Erzsébet is ellenszegült a nemesi család sarjától elvárt normának és elvált férjétől. A gróf nemcsak megcsalta, meg is fertőzte; alig húsz évesen hazaköltözött. A Monarchia azonban hamarosan összeomlott, édesapját, aki Bethlen tanácsára felesküdt a román adminisztrációra, kirúgták, a birtok is elveszett, a család pedig egyetlen menekülőútnak a „Szegényországba”⁸, egészen pontosan Budapestre való áttelepülést látta.

Az első Pesti évek nehézkesek voltak, hamarosan a papa is meghalt, halála hatalmas csapásként érte a családot. Mindeközben Erzsébet számára az is világossá válik, hogy ilyen fiatalon még nem alkalmas anyának. A fővárosban egy ideig hódolhat festői ambícióinak, erről azonban hamar le kell mondani. Ott van neki azonban az irodalom; mint publicista, kritikus, valamint prózaíróként elismerést szerezhet, és szerzett is.

Bár 1946-ban igen fiatalon, mindössze 45 évesen meghalt⁹, nem nehéz rekonstruálni, milyen sors várt rá a világháború utáni Magyarországon. Származása miatt kitelepítés, nagy szerencse, hogy egyáltalán életműve fennmaradhatott. Már 20 év eltelt halála óta, mikor Illés Endre 1966-ban műveiből poszthumusz könyvet szorgalmazott, amelyet a *Magvető* kiadó jelentetett meg *Kegyetlenség* címmel. Ennek a kötetnek előszava Vas István kritikáján alapul. Az idő azonban nem volt megfelelő, hogy utólag ugyan, de méltó helyére emelkedjék az irodalomtudományban. Olyan kevés példányszámban készült el, hogy jelenleg ritkaságnak számít.

Legújabban Péntek Orsolya szerkesztett Kádár Erzsébet novelláiból kötetet, amelyben empátiára való hajlamában Kosztolányi, lelki mélységeiben, részrehajlás mellőzésében pedig Csáth Géza mellé emeli az írónőt.¹⁰

⁶Uo., 394.

⁷SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 390.

⁸VAJDA Miklós, „Háttér egy író nő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])”, *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1337.

⁹Halálával kapcsolatban sokáig az a megállapítás volt érvényben, hogy baleset okozta: konyhájában szivárgott egy kilazult gázcsap. Dadányi Éva, Erzsébet egyetlen lánya is így emlékszik vissza, illetve a rendőrség is kizárta az önkézség lehetőségét. Lásd: VAJDA Miklós, *Háttér egy író nő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])*, *Jelenkor* 2015/LVIII., 12, 63. A *Magyar irodalmi lexikon*, illetve az *Új magyar irodalmi lexikon* a halál okaként önkézséget jelöl meg. Lásd: KÁDÁR Erzsébet in *Magyar irodalmi lexikon* szerk. BENEDEK Marcell, Akadémia kiadó: Budapest, 1963, 565. és KÁDÁR Erzsébet in *Új magyar irodalmi lexikon* szerk. PÉTER László, Akadémia kiadó: Budapest 2000, 1013.

¹⁰KÁDÁR Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTÉK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 303.

Kádár Erzsébet *Herta*¹¹ című írásán keresztül lehet megérteni a Csáth-párhuzamot. Csáth gyakran foglalkozott pszichiátriai betegekkel, talán a leggyakrabban. Nála az olvasó belehelyezkedik egy nem ép elme látószögébe, onnan szemléli az események előrehaladtát. Herta, a beteg lány fejébe nem látunk be, környezete döbbenetén keresztül ismerjük meg. A lánytól bármi kitelik, hatalmas gonoszság van benne, amely semmilyen racionális okra nem vezethető vissza. A család, a tanítók tanácstalanok, szegényükben inkább tudomást sem vesznek viselt dolgairól.

Kádár Erzsébet emlékezete

Novellái a Nyugatban és a Magyar Csillagban jelentek meg, kortársai nagyra becsülték az írónőt, elismerték kemény, mindig elgondolkodtató írásaiért¹². Kádár Erzsébet írói pályájának felívelése elsősorban a Nyugat novelláírói pályázatához, valamint Babits Mihályhoz köthető, aki beválasztotta *Reggeltől estig* című alkotását a legjobb nyolc műbe 1935-ben. A novella a Nyugat 1936/2. számában jelent meg. Kádár Erzsébet kapcsán szokatlan a konszenzus az irodalomtudományban, a róla szóló vélemények elismerőek.

Szegedy-Maszák Mihály azt mondja: a felejtés elválaszthatatlan az irodalmi élettől.¹³ Kádár Erzsébet az irodalom perifériájára szorult.

A múlt században, nem sokkal tragikusan korán bekövetkezett halála után Vas István foglalkozott behatóan munkásságával. Az író különösen az *Augusztust* méltatta, amely elbeszélés szerinte „kétségkívül a legérdekesebb és legnagyobb magyar novellák egyike.”¹⁴

Témaválasztása, valamint realizmusa azonban Vason kívül másokat is foglalkoztatott: Vargha Kálmánt, Rónay Lászlót, Réz Pált illetve újabban Borgos Annát és Szilágyi Juditot, akik a *Nyugathoz* valamilyen módon kapcsolódó, többé-kevésbé feledésbe merült írónőket vizsgálták.

Az utókor Kádár Erzsébetben tulajdonképpen csak a páratlan tehetséggel rendelkező kritikust részesítette érdemben, kinek kritikáiban nincsenek téves szavak, sőt, 1944 legszigorúbb

¹¹1. - Nerthus germán istenség nevének téves olvasatából. 2. - a *Her-* és *-Hert-* kezdetű német nevek becézőjéből önállósult. jelentése: merész, bátor. Hozzáférés: 2021. 09. 29. <https://mek.oszk.hu/00000/00084/00084.htm#h>

¹² RÓNAY László, „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség”, *Kritika*. 5 (1967) 8. sz., 48–49., 48.

¹³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 6. évf. (2013) 3. sz., 35-55, 37.

¹⁴VAS István, *Kádár Erzsébet= Uő., Évek és művek*, Magvető: Budapest 1958, 155-162, 155.

bírálójának tartották, mondanivalója mindig célba ér¹⁵, prózaírói pályafutása viszont az irodalomtudomány perifériájára szorult.

A rövid történeteket könnyebb elfelejteni, mint a hosszú regényeket, véli Szegedy-Maszák Mihály¹⁶. Emellett fontos okként említi, hogy Kádár írásait pártatlanságuk és objektivitásuk miatt lehetetlen volt egy politikai eszmének kisajátítani, így nem vált volna az elkövetkező rendszerek hasznára emlékezete.

A novella „egy érzés vagy sors keresztmetszete”¹⁷. 1945-ben, a II. világháború után, az irodalmi közélet még nem éledt újjá hamvaiból, igyekezett a biztonság, szilárd ismeretek kipróbált talaján maradni. Bármiféle ismeretlen kiadása túl nagy kockázattal járt volna. Annak az évnek poklai között ki is figyelhetett volna rájuk?¹⁸ Kortársai, Rónay György, Schöpflin Aladár, és Illyés Gyula is méltatják munkásságát, annak ellenére, hogy szembesülni kell a ténnyel, Kádár Erzsébetnek valójában nincs életműve. A fentebb említett *Harminc szőlőskosáron* kívül más kötetet nem tudott felmutatni.

A műben megírt sorsok a kollektív traumák mellett magányosságot, cselekvőképtelenséget, érzelmileg sivárrá válást mutatnak be. A női világ árnyalt rajza nála artikulálódik a legpontosabban, karcsú életműve ellenére is, így világirodalmi szempontból jelen korunkban is aktualitást mutat.¹⁹ Ez a néhány novella, ami maradt utána, a novellaírás mesterei: Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond közzé emelte.

Pedig írásai nem azért jelentősek, amiért az utókor annak tartotta: töredékes irodalmi életmű, néhány rajz, mindezt egy nő, egy lecsúszott, önfenntartásra kényszerült úrinő tollából.

Férfi és Nő

Erzsébet 20 éves korára már elvált Dadányi Györgytől, de még a 30-as években is fiatalnak számít. Nagyon szép és intelligens nő. Házassága után azonban mégsem tolongtak a férfiak kegyeiért. Kevés udvarlója akadt. Ennek oka talán abban keresendő, hogy kissé külön természetűnek számított, emellett nagyon határozott jellem és erős személyiség volt. Gondolkodásával elriasztotta a másik nem képviselőit. Mindemellett félénk is volt, tartott a

¹⁵VAS István, *Kádár Erzsébet*= Uő., *Évek és művek*, Magvető, Budapest: 1958, 155-162, 155.

¹⁶SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 64. évf. (2013) 3. sz., 35-55, 37.

¹⁷KÁDÁR Erzsébet, *Három Erdélyi író, Nyirő József, Tamási Áron, Wass Albert új könyvei*, Nyugat, 1941/8.

¹⁸VAS i. m 155.

¹⁹KÁDÁR Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTÉK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 6.

férfiaktól, válását visszafordíthatatlan tragédiaként élte meg. Viszonyuk semmiképp nem tekinthető pozitív románcnak, azonban Illésnek nem csak negatív hatásai voltak. Illés előtt volt pár próbálkozása, a nagybetűs szerelmet azonban ő jelentette számára. Kádár Erzsébet puha, érzékeny, nőies jelenség volt.²⁰

Az eszményi nő számára egyenlő a hűséggel, áldozatszereppel és a megfélemlítettséggel. Két családi minta alapján áll össze ez a kép. A szeretett Damjanics Jánosné Csernovics Emília és édesanyja alakján keresztül. Gyermekként konzervatív nevelést kapott, ezzel pedig vitathatatlanul beleivódott a dominancia iránti igény, és az alávetett szerep elfogadása, mint természetes normatíva. Férjével megromlott házassága egyik indokaként a lelki szükségletek hiánya szolgál. „Én nem ÚR voltam magának, hanem játszótárs.”²¹ Neveltetése nem csak házasságára, de gyermekével való kapcsolatára is rányomta bélyegét. „...nem a gyengéket szeretem, hanem a nálam erősebbeket.”²²

Illés Endre pontosan az a figura volt, akire szüksége volt. Olyan valaki, akire felnézhet, aki képes mások vezetésére és manipulálására. Nem utolsó sorban lelki igényeinek is meg tudott felelni.

Viszonyuk 9 éve alatt kétségtelen, hogy Illés nagyon sok inspirációval szolgált számára. Az alkotási folyamatban való mélyebb kiteljesedtséghez Illés Endre vezette hozzá. A kapcsolat azonban olyan, mint a novellák témái: maga hűvösség és kiszolgáltatottság.²³

Vajda Miklós szerint nagynénje eljátszott a regényírás gondolatával. Azonban kevésnek bizonyult hozzá. Nem a tehetsége, hanem az önbizalma.²⁴ Illés Endrének is említette, hogy megígért Babitsnak egy regényt. Kádár Erzsébet sokkal kevésbé alkalmas írónak tartotta magát, mint az eszményített Illést, noha nála sokkal jelentékenyebb író volt. Úgy érezte Illés nélkül nem is tud írni, szüksége van a bírálatára, lektorálására. Illés azonban írásaiban nem tett mást, mint imitálta azt a társadalmi réteget, amelybe sikeresen felküzdötte magát. „Még lehet, Illés

²⁰SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és író nők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 417.

²¹Uo.

²²Uo.

²³Uo., 418.

VAJDA Miklós, „Háttér egy író portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])” , *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1341.

Endrének egyik legjelentősebb irodalmi teljesítménye Kádár Erzsébet volt”²⁵ - állapítja meg Szilágyi Judit.

Illésnek már itt is megvolt fölérendelt pozíciója, hiszen egyre elismertebb szerkesztő és kritikus, tekintélye is növekszik. Művelt és ambiciózus, de kispolgári családból származik, így imponált neki Erzsébet történelemmel rendelkező családi háttere.²⁶ Mindemellett olyan figura, aki fölérendeltsége mellett igényli a gyámolításra szoruló író és nőt is. „Első szerdánk”²⁷ jelöli naplóiban a munkatársi viszony szerelemmé válását²⁸. Levelezésük és a novellák közös pontja, hogy hiányzik a történelemi múlt, a közeg itt is, csak a fizikai, vagy lelki távolságokat olvashatjuk ki belőlük. Kádár Erzsébet részéről gyakori az érzelmi függés kinyilvánítása, a szerelem bizonyítási kísérletei, ezekre megalázó vádak érkeznek. Illés maga fél a szakítás gondolatától, de nagyon féltékeny figura is, így gyakran folyamodik idegőrlő fenyegetéshez. Kádár csaknem a teljes személyisége feladásáig jut a kialakult írói és szerelmi függés miatt.

Fontos körülmény, hogy Illés Endre valójában házasságát, feleségétől elválni nem szándékozik. Kádár Erzsébet tudott erről, hiszen Illés a viszonyokat nyilvánvalóvá tette számára. Erzsébet vívódását, a kapcsolat mérgező voltát mutatja alábbi levélrészlete:

„Hát így is lehet élni, ilyen nyomorultul, ilyen hülyén, hogy csak megbántom, azt akit szeretek, hogy nem tudok helyet csinálni magamnak az emberek között, hogy nem vagyok elég rossz a rosszak közé, s a jók, a szépek, megundorodnak tőlem.”²⁹

Illés szerkesztői fölényét mindvégig elismeri, bár ez a tény frusztrálja is őt. Kapcsolatukban a nőiesség és az irodalmi teljesítmény gyakran kerül párhuzamba, az irodalom az a szál kettejük között, amely Erzsébet számára a legnagyobb megalázottságot szüli. Csak a Baumgarten-díj elnyerése után nyeri vissza többé-kevésbé önbizalmát.

²⁵ SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és író nők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 418.

²⁶ *Uo.*

²⁷ VAJDA Miklós, „Háttér egy író nő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])”, *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1343.

²⁸ VAJDA *i. m.* 1349.

²⁹ Kádár Erzsébet Illés Endrének, 73. levél, 1939. aug 24. = idézi SZILÁGYI *i. m.* 418.

Festőművész és novellista

„Az én csendem”³⁰ - így jellemezte Erzsébet a festészet jegyében kibontakozó tehetségét: eredetileg ugyanis nem irodalommal szándékozott foglalkozni. A Képzőművészeti Főiskolára is beiratkozott, még apja halála előtt, egészen 1936-ig, szépírói pályájának beindulásáig festett. Festői életművet nem hozhatott létre, a szerencsétlen körülmények, anyagi források hiánya és apja halála miatt, így maradt az irodalom.

„Nem állítható, hogy kényszer csinált belőle író, de ha zavartalanul tanulhat a főiskolán, és teljes valójában festővé válhat, nem kénytelen állásba menni, pénzt keresni, alighanem meg is marad festőnek, nem enged a csábításnak, ami szerkesztőségében érte, ahol illusztrátorként és kezdő újságíróként elhelyezkedett. Nyertünk volna egy kitűnő festőnőt, de elvesztettünk volna, anélkül, hogy tudnánk róla, egy minden látható jel szerint egyedülálló teljesítményekre képes író”- értekezik Vajda Miklós nagynénjéről.³¹

Kapcsolódása a képzőművészethez novelláin is meglátszik. „Nyirkos, hályogos erdélyi ősz volt ezerkilencszázhuszonegy novemberében. Itt Fürjesen későn sárgultak a levelek; már jó mélyen a román időkben jártunk. Az október nemrégiben még elképesztően szép volt, a körisfák megkergültek, szemérmetlenül tarkán vetkőztek: rozsadszínben, vörösbarnán, mint az alvadt vér; sárgán, mint a kénrudacska, amellyel a körtebefőttet füstölik, és egy beteg világoszölddel, - a rézgálic ilyen a festékboltok ablakában.”³² (*Az utolsó őzbak*)

Művészi, színes látásmódja kapcsán erős az impresszionista hatás írásaiban, de nem lehet kizárólag ezzel az irányzattal jellemezni. Impresszionista elemek mellett felfedezhetők nála a naturalizmus hatásai, főképp világábrázolásában. Szövevényesen alkalmazott szimbólómrendszere miatt a szimbolizmushoz is lehet kapcsolni. *A diófa* a legjobb példa az író szimbolizmusának szemléltetésére. Az érzékeny asszony tudatában nem a felfordulás jelenti a legnagyobb problémát. A facsonkot az étellel azonosítja. Vargha Kálmán szerint ennek a szimbólumnak a megszületése a novella legértékesebb mozzanata.³³

³⁰KÁDÁR Erzsébet, *Az én csendem* in= Uő., *Ritka madár*, szerk. KENEDI János, Századvég, Budapest: 1993, 192. =idézi SZILÁGYI i. m 418.

³¹VAJDA Miklós, „Háttér egy író nő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])”, *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1345.

³²Kádár Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTÉK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 303.

³³VARGHA Kálmán, „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség”, *Irodalomtörténeti közlemények*, 73. évf. (1969) 1. sz., 121.

A természet „ellensúlyként” működik novelláiban. Kegyetlen témái visszafogójaként. Vas István úgy vélte, nem is a természet megjelenítése az, amely a kínos-kegyetlen témát ellensúlyozni hivatott, hanem a téma veti vissza a túlzott művészséget, mely formátlanul és művészietlenül hathatna.³⁴

Bár hamar választásra kényszerült festészet és irodalom között, a festészetről le tudott mondani, a művészi létformáról sohasem. Kádár Erzsébet az író, feladta magában a nőt és az anyát az irodalomért. A férfi-női minőség váltakoztatása gyakran megjelenik Erzsébetről szóló véleményekben:” Szép és nőies, de ha irodalomról van szó, rögtön férfi válik belőle.”³⁵ Babits ezen kijelentése az íráson keresztül értendő, mivel Erzsébet nagyban különbözött más írónőktől felfogásban, és temperamentumban is. Örley István, bár tisztelte munkásságáért, Csernovics Juditnak úgy nyilatkozott, úgy érzi úgy néz rá, mintha párbajozni akarna vele.³⁶

Világnézete, felfogása

Kádár Erzsébet olyan korban él, melyben nem könnyű pártatlannak, objektívnek maradni. A régi rend már csak látszat, rozoga híd, küszöbön a világháborúval, saját rétege, a dzsentrí, melyhez korábban tartozott, a pusztulás felé tart. Novelláiból azonban semminemű pártállás, vagy politikai nézet nem olvasható ki, sikertelen adaptációjában ez is fontos szerepet fog játszani.

Kibontakozását mégis a történelmi háttér akadályozta meg. A polgári magyar irodalmat elsodorta a világháború, majd a kommunizmus, az országgal egyetemben. 1944-ben nem volt egyszerűi írói babérokra törni. A főváros közelgő ostroma miatt az emberek ételre és csak a létfontosságú dolgokra költöttek. A könyvek és a szépirodalom pedig nem tartozott ebbe a körbe.

Írói világa elég szűkös, azonban mély és tartalmas. A szűkös érdeklődési kört saját maga választja. A menthetetlen „régí világ” az, ami hőseit is akadályozza. A történelmi válság az emberben is ingatagságot idéz elő, amikor az egyensúlyt bármilyen apró történés is kimozdíthatja tengelyéből.

³⁴VAS István, *Kádár Erzsébet= Uő., Évek és művek*, Magvető, Budapest: 1958, 155-162, 155.

³⁵VAJDA Miklós, „Háttér egy írónő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])” , *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1345.

³⁶VAJDA i. m 1345.

Eltökélt tudatosság azonban jelen van, így tudja rögzíteni a pillanatot, amelyet megírni kíván, többnyire a dzsentrí réteg züllését és pusztulását. Hősei cselekvőek, csak éppen soha nem azt cselekszik, ami helyes lenne - mondja Vas István *Az utolsó őzbak* gidát lövő birtokosáról, vagy a *Férfiak* ostoba gögű főispánjáról. Azonban elemzésében elhallgatja, hogy a két említett történet hőseinek cselekedetei az 1920 június 4-én aláírt békeszerződés következményei.³⁷ Jelen tetteikből pedig láthatjuk azok előreutató szörnyű következményeit. Passzivitásukon keresztül a helytelenül cselekvő hősök áldozatává válnak a tárgyak, a csonkjában is pusztítandó fa, és a megkínzott állatok, a megölt kisgida. Az áldozatok áldozatai. A tárgyakat választja tolmácsul, melyek hőseit vallatják, a megbicsaklott ember titkait kitárva.³⁸ A pusztulást olyan objektíven mutatja be, mintha ő maga egyáltalán nem tartozna az elemzett társadalmi rétegbe.

Kádár Erzsébet és a Nyugat

Kádár Erzsébet „irodalomba avatása” a kortársaihoz képest későn, 1935-ben történt a *Nyugat* keretein belül, 35 esztendő volt ekkor.³⁹

Babits Mihály, és a bíráló bizottság többi tagja, Török Sophie, Gellért Oszkár, Gyergyai Albert, és az életében később fontos szerepet játszó Illés Endre háromszáz műből nyolcat díjazott, ezek közé választotta be a *Reggeltől estig* című novellát. A méltatás, melyben Babits részesíti, egész életpályája jellemzését megadja: „érdekes miliőrajz, pontosan megfogott alakok, meggyőző analízis, zárt és kerek egész.”⁴⁰ A *Nyugat* új világot nyit meg számára, a továbbiakban gyakran publikált itt.

A *Nyugat*ba Schöpflin Aladár vezette be, itt ismerkedett meg személyesen Babits mellett Szabó Lőrincsel, Tamási Áronnal, Illés Gyulával és Márai Sándorral.

Alig tíz esztendő, ráadásul a magyar irodalomtörténet legkritikusabb időszakában jutott neki, hogy írói tehetségét kibontakoztathassa.

A *Nyugat* számára maga az irodalom, odatartozni nagy presztízst jelent. Ebben az időszakban kell rájönnie, hogy nem lehet egyszerre teljes odaadással jó festő vagy író valaki, mindkettő teljes figyelmet kíván. Így 1936-tól felhagy a festéssel és elindul a teljesértékű íróvá válás

³⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 64. évf. (2013) 3. sz., 35-55, 38.

³⁸ SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 416.

³⁹ *UO.*, 408.

⁴⁰ *UO.*, 409.

útján. Bár hamar igazán jelentékeny kritikus válik belőle, a novellaírásban nem érkezik ilyen egyszerően a siker. Lassan ír, terméke évente alig néhány novella. Bírálói azonban minden darabjáról elismerően nyilatkoztak, „teljes regények egy ívre sűrítve.”⁴¹ Prózájában főképp impresszionista hatások érezhetőek, a festészet szeretete a képzőművész pálya elhagyása után is megmarad.

Ha egy régi életforma elpusztul, annak nyomán új keletkezik. Kádár Erzsébet számára az új a polgári létformát jelenti. Szorong ezen, haragszik az új világképre, nem tekinti azt véglegesnek, gyakran bírálja is.

A téma

Témáival sebekbe vág, noha empatikusan bemutatva teszi ezt.⁴² Nehéz női sorsok, melyeket tárgyilagosan képes megjelentetni. Kádár Erzsébet kegyetlenségképét azonban nem lehet saját írói kegyetlenségeként érteni. Nem az író kegyetlen ugyanis, hanem a traumák szabdalta világ, a 20. század első felének traumák sújtotta Magyarország. Az első világháborútól, Trianonon át a vészkorszakig biztos írói kézzel mutatja be a női sorsokat. Nem a közösségi sorsra épít, hanem az általánosra. Általános helyzetek és érzelmek: emberi félsz, titkok, halál, erotika. Utóbbi, alig feltűnően, de következetesen szövi át novelláit.⁴³

Kegyetlennek, kínosnak szokták nevezni témaválasztását, nyomasztó hangulat telepszik rá műveire. Más kegyetlenség ez, mint amit a világháborúk rendítette kor írójától várnánk, mindezt úgy mutatja be, hogy közben ő a legkevesebb mértékben sem kegyetlen. Nem a kor brutalitása a lényeg, annál inkább a belső lelki folyamat, az emberi fajjal kapcsolatban szerzett tapasztalatainkat kérdőjelezi meg. Néha csak az idő múlása, a vágyak elhalványulása szorongat a novellákban.

A kislány meglátja, hogy a béreslegény kínozza a macskát, a felnőttek nem büntetik meg, végül ő a kutyakölyköket fogja hasonlóképpen kínozni, a feleség férjét többszörös hűtlenségen kapja, azonban nincs hova mennie újszülött gyermekével, maga sem tudja mit tegyen, egy várbeli lakás padlója felpúposodik, kiderül, hogy az építkezéshez egy öreg diófát kellett kivágni,

⁴¹SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és író nők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 433.

⁴²Kádár Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTEK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 6.

⁴³SZILÁGYI i. m., 414.

tavasszal azonban a törzs új erőre kap, így a törzset is ki kell fűrészelni. Festői múltjának köszönhetően a miniatűr hatások jelentősen kidomborodnak szövegeiben.⁴⁴

A főszereplők vívódnak, saját sorsuk megmásíthatatlansága alatt roppannak össze, a helyzet cselekvő megoldására pedig minden esetben képtelenek, így a novellák vége kimondatlanul is a tragédiát vetíti előre. Lopakodó félelem és morális elbizonytalanodás, csalódás az eddig igaznak hitt értékekben kellemetlenül nehéz legkört teremt. Bár a szó, a kegyetlenség, összeforrt vele, ő maga írásaiban nem gyakran használja. Amikor azonban igen, az a legtokéletesebb helyen szerepel.⁴⁵ Kádár Erzsébet kegyetlensége örök érvényű igazságot mutat meg.

Több generációnyi sorost vetít elénk, többek között anyját is, a megfélemlített feleséget, szegénységbe süllyedő úriasszonyokét, az nehéz egyedülállóságot, és a kiszolgáltatott cseléd lányok helyzetét. Sőt, a művészként boldogulás kilátástalansága is megjelenik a *csók és festék* című novellában. Anyja, az anyák szerepének, kiszolgáltatott helyzetének bemutatására a *Harminc szőlőskosár* szolgáltat kitűnő alkalmat. Világosan kiolvasható belőle a házastársak egyenlőtlen szerepe, illetve az ebből adódó feszültség, a gyermekek riadt félelmet éreznek, noha nyílt kimondására nem kerül sor.

A három Csernovics testvér által imádott ménesi táj és a boldog gyermekkor emlékezetére épít a novella. A történetbeli házaspár kapcsán viszont az is világossá válik, hogy a boldog emlékek mellett negatívak is megbújnak a felszín alatt, a nyaraló a szülők összecsapásának helyszínéül is szolgált. A Ménes a Csernovicsok ősi területe. A görög származású mamának ez idegen világ, nehezen küzdött meg vele.

Olga bárónő tudta, hogy férje csalja őt lányai francia nevelőnőivel. A *Toinette*-ben az anyuka fiatal, csinos *bonne*-t keres lányai mellé, vállalva ezzel az esetleges konfliktusokat. „Romlatlan” lányt akart választani, helyette egy arra méginkább hajlamosnak vélhető sikert talál. Toinette idegen férfiakkal szokatlanul kedves, hasonló lesz, mint kétes anyja. A szülő mindig olyan aspektusa marad a már felnőtt gyermek életének is, ami megkerülhetetlen. A negatív és pozitív példa is kihat a személy egész életútjára.

⁴⁴KÁDÁR Erzsébet In *A magyar irodalom története VI: A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Főszerkesztő: SÖTÉR István. Szerkesztette: SZABOLCSI Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1966. 733–735, 734.

⁴⁵SZILÁGYI i. m. 412.

A téma világa zárt, saját logika mentén működik.⁴⁶ Tulajdonképpen a hétköznapi apró, mindennapos epizódjait látjuk, elsőre olyan, mintha semmi különös nem történne bennük, azonban mégis jelentékenyek, belőlük bontakozik ki a lét félelmetessége és változékonysága.

„Írás közben közelebb férközünk a dolgok lényegéhez.”⁴⁷ A lényeg pedig, Kádár Erzsébet felfogása szerint, sokkal inkább az emberi lélek, amely a jelentéktelennek tűnő, bagatellnek ható történetekből bontakozik ki és válik egésszé.

Nőképe

Bírázataiban eképpen nyilatkozik írónőtársairól Kádár:

„Nőíróink legtöbbje az egész életet egy férfi és egy nő, vagy egy nő és több férfi viszonyába szeretné belesűríteni. Ez a szemlélet ha nem is hamis, de szegényes, erőszakos és megalázó.”⁴⁸

Ez a felfogás mindenképpen meghaladásra és elhatárolásra érdemes. Női alakjai ábrázolásában teret kap az emancipáció, így egy modernebb szemléletmódot képvisel. Igyekszik a női létet a lehető legárnyaltabban, több aspektuson keresztül megmutatni, főképp a függőségben, vagy annak hiányában. Nemcsak szeretői minőségben, hanem egyéb kapcsolatrendszereken keresztül is, mint például szülő-gyermek viszony (*Angyalos labda*), vagy más családtagoktól való függésen keresztül. (*Unokatestvérek*). Nem ritka, hogy a függés nem is egy más emberhez kapcsol, hanem egy tárgyhoz (*In flangantri, A diófa*). A végkövetkeztetés minden történetben ugyanaz, egyik hős sem lehet teljes mértékben független.

A középosztálybeli, kényelmes életet folytató nő a középpont publicisztikájában. Ekkor még súlytalan témákról beszél, novelláiban is az úrinő élete a téma, csak megváltozott viszonyok között. A nőnek, aki elveszít mindent, új helyzetekkel kell szembenéznie, miközben egész világa darabokra hullik. Nemcsak a haza, hanem a család és a biztonságot nyújtó otthon is megszűnik korábbi formájában létezni.

„-Miért sír a kislány?

-Megverte egy fiú.

⁴⁶SZILÁGYI i. m 413.

⁴⁷Uo., 414.

⁴⁸KÁDÁR Erzsébet, *Rigó utca 20-22. -Thury Zsuzsa regénye*. Nyugat, 1941/6. 467-468 idézi= SZILÁGYI i. m 406.

-És miért verte meg?

-Mert lány.- mondja komor egyszerűséggel.”⁴⁹

A női sorsokat társadalmi osztálytól függetlenül, részrehajlás nélkül jeleníti meg, miközben tárgyilagosságával képes eltávolítani a szenvedéstől.

A novellák szerkezete

Rendszerint az apró mozzanatokon van a hangsúly, amelyek fel sem tűnnek, amíg egy hatalmas, mélyreható változás ki nem indult egyetlen mellékesnek tűnő részletből. Nem hősei túlérzékenysége, vagy alkalmatlansága duzzasztja fel ezeket a helyzeteket, hanem a történelmi kor válsága, ami az összes novella keretét szolgál. A valódi szorongás bemutatásának eszköze, hogy szereplői testéről szinte leválik a lélek. Tragédiák készülnek írásaiban, a fegyelmezett felszín alatt elfojtva. Ezek pedig csak a novellán túli világban teljesezhet ki, a novellán belül nem történik semmi, hősei összeszorított szájjal hallgatnak. ⁵⁰ A novellák színterein nincs boldogság, és nem is létezhet, mert a felszín alatt már megjelentek az első intő jelek. A probléma rajza pontos és világos, a megoldás hiánya – kegyetlen.⁵¹

Tulajdonképpen minden novella az intő jelek megjelenésének pillanatát rögzíti. Nehéz érzelmek, szégyen, fájdalom és harag szintén közös elem. Ezek az érzelmek tehetetlenséggel párosulnak. Sokszor nem is az a személy érzi, akinek kellene

Pontosan fogalmaz, nyelvezete érthető. „Nincsenek benne téves szavak.”⁵² -írja róla Vas István elismerően. A bevezető részben elemző tárgyilagosságra törekszik, majd ezt követi a tárgyilagossá sűrítés. Publicisztikája nyelvhasználatának novelláiban már nyomát sem lehet felfedezni. Kevés párbeszéddel dolgozik, a kommentárok és ítélezés teljes mértékben hiányzik belőlük. A személyes sorsok válságán a történelem végzetes megrendülése is érezhető. A régi rend válsága menthetetlen.

⁴⁹KÁDÁR Erzsébet, *Egy város modellt állt.* = Uő., *Ritka madár*, szerk. KENEDI János, Századvég, Budapest, 1993, 332.

⁵⁰SZILÁGYI i. m 414.

⁵¹RÓNAY László, „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség” *Kritika*, 5. évf., (1967) 8. sz., 48–49., 48.

⁵²VAS István, *Kádár Erzsébet* = Uő., *Évek és művek*, Magvető, Budapest: 1958, 155-162, 155.

A környezet bemutatása gyakran olyan, mintha egy két ecsetvonással megrajzolná a keretet, amelybe modelljeit bele fogja helyezni.⁵³ Jó példa erre a *Feketekávé* vasúti kocsija, melyben a két barátnő, a lengyel és a gróf, aki okkal nem fogyaszt már kávé két éve, találkozik.

Első jelentős novellája, a *Reggeltől estig* ridegen indít, ez a kemény hangnem a későbbiekben jelentősen melegedni fog. Enyhe indulat és távolságtartás jellemzi.

Az *In Flagantriban* a lakás tulajdonos fürdőkádja a legfontosabb szimbólum. A függetlenség jelképe, megmutatja, hogy a tulajdonos úrinő egymaga is képes magas színvonalú életet biztosítani magának. A fürdés rítusa jelenti számára az otthon érzetét. A kád antropomorfizálásával igyekszik a nő elfedni a magányt, amelyet az egyedülállóság miatt érez.

A konfliktust a bejárónő generálja, a házmester figyelmezteti a lakástulajdonost, hogy nagyon fogy a meleg víz, mivel Eszti mindennap, a takarítás végeztével megfürdik. Nehéz téma ez számára, ha a házmester beszámolója igaz, az azt jelenti számára, hogy az otthonát tulajdonították el tőle. A tárgyat ruházza fel az árulás és a megcsalás minőségeivel, a kád nem moshatja le magáról bűneit, hiába jelent a fürdés testi-lelki megtisztulást. Bárany Valéria végül más munkahelyén is csak az általa imádott kádra és a víz csobogására tud gondolni, végül mikor rajtakapja a cselédet, nem tesz semmit, csak szégyelli magát, és menekülőutat keres. A tett súlyossága megrettentette. Hazug életéről többet mond ez a jelentéktelen esemény, mint bármilyen hatalmas konfliktus. Valéria gazdag, mit számít neki a plusz fogyasztott vízmennyiség, maga a helyzet is borzasztóan megalázó és szégyenletes. Mégis tennie kell valamit, meg kell akadályoznia, hiszen ha nem tesz, osztálya kiveti magából, még a Júdás házmester is elítélné.

Két egymást nagyon szerető, de életfelfogásban jelentősen elütő ember közös életútját jeleníti meg a *Harminc szőlőskosárban*. A szülők közötti ellentét a gyerekek önfeledt játékába is beleszövődik. Egy életforma mély válsága, mely a direkt konfliktus feloldása után sem párolog el. Az apa diadala nem erkölcsi diadal. Az események elszenvedői pedig leginkább a gyermekek.

A gyermek-szülő függésen keresztül mutatja be, hogyan formálódik negatív irányba a kicsik lelki fejlődése. A *macskában* a kislány szüleitől várja az igazságszolgáltatást, amit nem kap

⁵³SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 64. évf., (2013) 3. sz., 35-55, 40.

meg. Közben pedig rájön, minden ember olyan, mint az öreg szekrény, a kívülről nem látható oldala csúnya, így magának is megengedi a lelki torzulást, és kutyakölyköket kezd kínozni.

Az *Angyalos labda* a szülőktől való függés mellett a tárgyak is lehetnek a vezekelés eszközei. Az ajándék, ami felszínre hozta a szülők között feszülő mély ellentétet, saját sanyargatása anyagává válik, testvére számára viszont kedves játék marad.

A *Félelem* című novella a feleség rossz házasság miatti szorongását ülteti át. Az elbeszélés nézőpontja végig a feleség szemszögéhez áll közel. A fürdőző Anna képében a szabadság látszata jelenik meg, teljes ellentétben állva férje melletti életével. Ez a szabadság csak látszólagos, a hivatlanokok reálisabb, sivárabb valóságához képest. A férfi szorongó félelme rázúdul a hazaérkező asszonyra, elsodorja őt, mint a háború és minden velejáró borzalom az országot. Életük mérgező hazugság⁵⁴. Fekszenek egymás mellett „mint egy párhuzamos sínpár”⁵⁵, a kicsinyes rettegés nem férhet össze a természet nyújtotta idilli, könnyed szabadsággal.

Az 1930-as évek közepén megfesti önarcképét, ez lesz az első, amelyet már nem Csernovics Erzsébetként szignóz. A kép keletkezésének körülményét valamelyest a *Csók és festék* követi nyomon. Megjelenik benne a női ars poetica, a belső vívódás a szerelemre vágyó nő, és az önálló művész között. A novella Máriája végül a művész létformát választja. Szegedy-Maszák Mihály önéletrajzi párhuzamot vél felfedezni az elbeszélésben szereplő önarckép kapcsán. Az író szerint alighanem arról az önarcképről van szó, melynek fekete-fehér fényképe az 1966-os *Kegyetlenség* élén látható.⁵⁶ A *Kápolnási ősz* Máriája hasonló helyzetben van. Otthon várja a társadalmi normákba beleillő, minden részletében előkészített élete. Kápolnáson rátalál a szerelem, de nincs bátorsága eldobni a látszatéletert, amit a társadalom elvár tőle.

A modern életforma válságát nem csak a történelmi események kapcsán képezhetjük le. A városi élet feszültségének másik oka a természettől való elszakadásban is keresendő. Az *utolsó őzbak* a búcsú a békés természettől, ahová a történelem rémségei sem hatolhatnak be. Az ember a természet része, de nem tiszteli azt, végső elkeseredettségében „gyermekgyilkosságot” követ el.

⁵⁴ RÉZ Pál, A hamis tudat színjátékai. „[Kádár Erzsébet: *Kegyetlenség*; könyvkritika]”, *Élet és Irodalom*, 9. évf., (1967) 3. sz., 4.

⁵⁵ KÁDÁR Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTEK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 38.

⁵⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 64. évf., (2013) 3. sz., 35-55, 40.

A sellő házaspára már nem része a természetnek. Egymás iránt érzett féltékenységük a táj szépségére is megvakítja őket. Ők csak kirándulók itt, nem illenek ide. Éppen ezért a hableány, a hölgy, aki a távolban önfeledten élvezi a helyszín minden lehetőségét, csak visszataszító lehet számukra.

A természet fontossága, és az elvesztés következményeinek hatása a lélekre leginkább *A diófa* című novellában jelenik meg. A fiatalasszony boldog, lelkesen rendezi be új házát. Hamarosan hírt kap, hogy megbotlott a cselédlány, és kiöntötte a reggelit.. A harag elpárolgása után végtelenül rossz előérzete támad a botlás kapcsán. Előérzete nem csal. A botlás oka egy púp, amelyet egy kivágott diófa a tavasszal újjáéledt törzse okozott. A fiatalasszonyon úrrá lesz a felismerés: egy diófát meg kellett gyilkolni, hogy ő beköltözhessen álomlakásába. Egyszerre már az álomlakást sem úgy képzei el, mint korábban, nosztalgiája támad a fa iránt, érzi annak hiányát. Elképzei milyen lehet, amikor egy nyári este dióillatot hordoz a szellő, milyen lehet a fa árnyéka alatt ücsörögni.

A „gyilkosság” azonban nem sikerült tökéletesre, a fa szívós, újjáéledne, így gyökereitől is meg kell szabadulni.: „csütörtökön korán felijed... Különös, hátborzongató, éles hang hasít belé. Hörgéshez hasonló hang, rekedt sikolyok és vinnyogó, elkínzott szűkülés tarajosodik benne. Lentről hangzik. Eszébe jut, hogy csütörtök van, s az ebédlőben most fűrészelik a tönköt.”⁵⁷

A helyszínek megrajzolása Kádár Erzsébetnél együtt jár az emlékek és a múlt egymásra épülő rétegeinek bemutatásával. *A diófában* a fa testesíti meg a korábban létezett, a múltat, amivel az asszonynak szembesülnie kell. A múlt összeférhetetlen, egyetlen élő maradványát is el kellett némítani, azonban rétegei nyomán alakul jelen.

Az *Unokatestvérekben* elszakadva a dzsentrí rétegtől az önmagát fenntartani próbáló lecsúszott városi nőig jutunk. Dr. Vajda Ödön, Judit testvére későbbi férje egy ideig mindkettőjüknek nyíltan udvarolt, majd Juditot választotta⁵⁸. Ez a konfliktus, testvére iránt érzett düh ihlette a novellát.

Vilma az önfenntartás, és unokatestvérétől, Évától, való függés között létezik. Önfenntartó életmódra képes, viszont férje halálával lecsúszva a társadalmi ranglétrán kikerült abból a közegből, ahol gyermekkorát töltötte. Éva, és a nő otthona testesíti meg számára az idillinek

⁵⁷KÁDÁR Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTÉK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 115.

⁵⁸VAJDA Miklós, „Háttér egy író portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])”, *Jelenkor*, 63. évf. (2015) 12. sz., 1336-1349, 1346.

tetsző gyermekkor kézzelfogható maradványát. Vilmával ellentétben, neki sikerült a nemesi világban maradnia. Ennek okán gyakran megfordul a Rózsadombi villában, testileg-lelkileg igyekszik jóllakni a látogatások alkalmával. A Rózsadomb említésével mindenki a gazdagságra asszociál, ez vertikálisan is szemlélteti az Éva és Vilma között tátongó szakadékot. A magasság-mélységgel való játék tényleges szemlélteti Éva feljebbvalóságát.

Nemcsak egymással, hanem egymás társadalmi rétegével is elvesztették mindketten a kapcsolatot. Vilmának már csak rövid időre van bejárása a nemesi világba, az is rokonai megtűrése, Éva is a szegényebb réteggel, így Vilma lesz a közvetítője a rokonság szegényebb feléhez.

A két unokatestvér érzelmeik alapján is távol esik egymástól, a szeretet és gyűlölet, igazság-megjátszottság kettősségét mutatja be Kádár Erzsébet rajtuk keresztül. Vilma panaszkodik gyakran, saját nyomorúságát, de előfordul, hogy a szegényebb rokonokét és barátokét is elmondja, azonban őszintén szereti Évát, aki elutasító vele, a kellemetlen rokon látogatásai terhére vannak. Éva viszonya unokatestvéréhez gyermekei és nagynénjük viszonyára is kihat. May pusztit sem hajlandó Vilmának adni, emögött egyértelműen Éva gyűlölete bújik meg. A novella végére az a tény is világossá válik, hogy az eszményített gyermekkor is csak látszat, Vilma már az úri világból bekövetkezett kilökődése előtt is csak Éva árnyékában létezett.

Az önéletrajziság

Referencialitást feszegető kérdés Kádár Erzsébet novelláinak önéletrajzi ihletettsége, illetve annak mértéke. Sokat merít szülőföldjéről, gyermekkorából, illetve félresikerült házasságából, azonban képes magát a témától eltávolítani. Ifjúságának emlékei, a széthulló bánáti hétszilvafások világa, kicsit később az úri középosztály sivár erkölcsi élete mind-mind kiviláglik történeteik mögül.

A gyermekkori fel-felvillanó emlékek hatnak talán a legerősebben. Például *A diófában*, „Belőle párázik fel a Ménes, a Ménesben a gyerekkor fényei.”⁵⁹ Ezt a kapcsolatot, a való élet, az emlékek és az irodalom között olyan ingatagon kell kezelni, mint ahogyan a „párázik” ige használata is mutatja-⁶⁰ véli Szilágyi Judit. Az írás és a valóság relációját figyelembe kell venni. A helyszínek, élethelyzetek az önéletrajziság kérdésén kívül azt is lehetségessé teszik, hogy

⁵⁹SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és író nők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 413.

⁶⁰ Uo.

írásait tekinthetjük Mikszáth, Krúdy és persze Kaffka Margit írásai folytatásaként. Rónay László az idő megjelenítése kapcsán rokonítja Krúdyval. „Varázslatos könnyedséggel veszi birtokába és alakítja az időt. Ami Krúdynál csak sejtelmes, nála átütő erejű. A természetet varázslatos könnyedséggel alakítják az emberi lélekhez.”⁶¹

Kaffka Margit volt Kádár Erzsébet számára az egyetlen női író, akit írói minőségében férfiakhoz hasonlatosnak tudott tekinteni. Amit hiányolt Kaffka művészetéből, a nőiesség teljes eltűnését, saját prózájában igyekezett pótolni. Nőalakjait súlytalanabbnak mondja, mint férfialakjait. Bár férfi tehetségű író, mégis asszony akart maradni írásaiban.⁶²

Wass Albert *Farkasverem* című alkotásával a *Férfiak* mutat párhuzamot. Wass regényében Zenthay Ferenc, volt főispán idézést kap a román járásbíróssággal. Szamosújvárra érve a románul nem tudó gróf merőben új világban találja magát, 6000 lej pénzbüntetéssel tér haza a számára ismeretlenből.

Zukko István a *Férfiak* főszereplője szintén főispán, már 65 éves múlt, amikor Károlyi Mihály kormánya meneszti, városát francia és szíriai legénység szállja meg. Az öregnek nagy megaláztatásban lesz része, rájön, lánya a főparancsnok szeretője. Lelki folyamataira ez a tény nagyobb hatást idéz elő, mint a főparancsnok lekezelő elutasítása.

A *Férfiak* kapcsán Szegedy-Maszák Mihály azt sem tartja kizártnak, hogy az elégedetlenség Wass Albert egy másik regénye, a *Csaba* sarkallta. Ez a regény a „mit jelent elveszíteni hazát” témáját boncolgatta.⁶³

Mikszáth anekdotikus világával is került érintkezésbe néhány novellája.⁶⁴ A *Férfiak* úgy indul, mint egy anekdota, mely ismerős lehet az olvasónak. Korábban Mikszáthtól olvashattunk ilyen, a téma azonban hamarosan elmélyül, egy életfelfogás végleges elítélése rajzolódik ki belőle. Mikszáthnál a dzsentrí sorsa még tele van feszültséggel, indulattal, Kádár Erzsébet már csak a vegetatív létforma-maradványt tárhatja elénk. A hasonlóság dacára, az író semmilyen hagyományt nem akart továbbvinni, nem akart sem Mikszáth, sem Móricz folytatása lenni.

⁶¹RÓNAY László, „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség” *Kritika*, 5. évf., (1967) 8. sz., 48–49., 48.

⁶²KÁDÁR Erzsébet, *Kaffka Margit*, in Uő., *Ritka madár*, szerk. KENEDI János, Századvég, Budapest: 1993, 322.

⁶³SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Felejtés és kisajátítás az irodalomban”, *Alföld*, 64. évf., (2013) 3. sz., 35–55, 40.

⁶⁴RÉZ Pál, A hamis tudat színjátékai. „[Kádár Erzsébet: Kegyetlenség; könyvkritika]”, *Élet és Irodalom*, 9. évf., (1967) 3. sz., 4.

A novellák értékrendje

A kor maga a zavarosság, a kollektív traumák utáni élethelyzet, mely kénytelen az eddig értékrendet újragondolni, s csaknem teljes egészében feladni. Részvételenül és hűvös attitűddel rajzolja meg a trianoni országvesztés utáni helyzetet.⁶⁵ Gyakran az új országhatáron kívül rekedtek helyzetén keresztül láttatva az egzisztenciális biztonság szétbomlását. Olyan világ ez, melyben a volt úrasszony kénytelen, a férfiakhoz, a családhoz, szülő-gyermek kötelékhez és csaknem az egész világhoz való viszonyát új alapokra helyezni, és újra értelmezni. Az újraértelmezési folyamat azonban feszültségeket szül. Társadalmi osztálya elvesztése, lecsúszása saját helyzete újradefiniálásra is kényszeríti, talán ez a legnehezebb próbatétel egy a régi világrendhez szokott dzsentri számára: elfogadni az elszegényedés elkerülhetetlenségét, és megtanulni együttélni a megváltozott viszonyokkal.

A nő számára a házasság értelmezése számos nehézséget és variációt rejthet. A férj alakja az egzisztenciális biztonság ottlétét jelenti, ahogyan évszázadok óta folyamatosan, az otthon azonban gyakran nélkülöz minden melegséget, viszont kiszolgáltatottságban bővelkedik.

Utószó

„Jó lett volna annyit írni, hogy maradjon valami utánam. De hát mindegy, nem lehet.”⁶⁶ 1939-ben jósolta, és igaza lett. Rövid életére jellemző a kilátástalanság, szomorúság, egyfajta sötét tónus. Okként az általa megtapasztalt világ említhető, a bizonytalan világrend, melybe beleszületett. 30 éves korára már ő is olyan, mint novellái hőse - vagy éppen novellái hősei olyanok, mint ő maga- minden szempontból kirabolt, fásult, az alkalmatlanság érzetével és a megélhetéssel küzdő nő.

Ennek ellenére a tehetség nem maradt láthatatlan, hiszen a *Nyugat* megbízható és állandó kritikusává lett, novellás kötete is megjelent 1944-ben, ez azonban elkésett. A világháború korában maradék önbecsülését Illés Endre vette el.⁶⁷

⁶⁵Kádár Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTEK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 304.

⁶⁶Kádár Erzsébet Illés Endrének, 77. levél, 1939. =idézi SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 433.

⁶⁷Kádár Erzsébet, *Az utolsó őzbak*, szerk. PÉNTEK Orsolya, Európa könyvkiadó, 2021, 307.

1945 őszén a Renaissance Könyvkiadó megbízza, hogy 10 évnyi terjedelemben készítse el a magyar regényirodalom történetét⁶⁸, miközben Gyergyai Albert ezzel párhuzamosan a franciát készíti. Kádár Erzsébetnek korai halála miatt nem sikerült befejezni, ha elkészült volna, mindenbizonnyal méltóbb helyet foglalna el ma irodalmunkban. Készülő regényére pontot tett a halál.⁶⁹ Élete végül úgy ért véget mint novellái, a készülő tragédia előtt, nyitva hagyva a befejezést a megfigyelő számára.

Halála után a szellemi termés mellett nem sok ingóság maradt utána. Holttestére Illés Endre talált rá, ágyán fekvé, orrán felejtett szemüvegével, egy könnyvel a mellkasán. Ő értesítette az ekkorra már Londonban élő Évát, és hagyatékát is ő vette lajstromba. A lakáson ma semmi sem utal az egykor itt alkotó Kádár Erzsébetre, Tamási Áron emléktáblája van rajta, ő vette át az ingatlant a bútorokkal együtt.

Kádár Erzsébet mondanivalója az eltelt idők során sem avult el, mindig tisztán, és élesen lát. Érzékeli az emberek között megbúvó feszültséget, a szorongást, higgadtan figyeli döntéseik útját, veszteségeiket, mint leltárt veszi számba.

⁶⁸SZILÁGYI Judit, *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Noran Könyvesház, 2011, 387-441, 433.

⁶⁹RÓNAY László, „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség” *Kritika*, 5 évf., (1967) 8. sz., 48-49., 49.

Irodalomjegyzék

KÁDÁR Erzsébet In *A magyar irodalom története VI: A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Főszerkesztő: SÖTÉR István. Szerkesztette: SZABOLCSI Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1966. 733–735.

KÁDÁR Erzsébet. Az utolsó őzbak. szerk. PÉNTEK Orsolya. Európa könyvkiadó, Budapest: 2021.

KÁDÁR Erzsébet. *Ritka madár*. szerk. KENEDI János. Századvég. Budapest: 1993.

RÉZ Pál. „A hamis tudat színjátékai. [Kádár Erzsébet: Kegyetlenség; könyvkritika]”. *Élet és Irodalom*. 9 évf. (1967) 3. sz. 4.

RÓNAY László. „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség”. *Kritika*. 5. évf. (1967) 8. sz. 48–49.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály. „Felejtés és kisajátítás az irodalomban.” *Alföld*. 64. évf. (2013) 3. sz. 35-55.

SZILÁGYI Judit. *A kegyetlenség írója KÁDÁR ERZSÉBET*, = BORGOS Anna- SZILÁGYI Judit. *Nőírók és író nők*. Noran Könyvesház, 2011. 387-441.

VAJDA Miklós. „Háttér egy író nő portréjához (Kádár Erzsébet [1901-1946])” *Jelenkor*. 63. évf. (2015) 12. sz. 1336-1349.

VARGHA Kálmán. „Kádár Erzsébet: Kegyetlenség” *Irodalomtörténeti Közlemények*. 73. évf. (1969) 1. sz. 120–121.

VAS István. *Kádár Erzsébet (1948)*. =In VAS István: *Évek és művek: Kritikák és tanulmányok 1934–1956*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 1958. 155–162.

